

ΕΘΙΜΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΗΝΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΩΝ

Τὸ βυζαντηνὸν κράτος πολιτικῶς μὲν ἦτο συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ μεγάλου ρωμαϊκοῦ κράτους, ἔθνολογικῶς ὅμως δὲν συνεκροτήθη ἀπὸ ἓνα ἔθνος. Ἕλληνες κατὰ μέγα μέρος, Ρωμαῖοι καὶ ποικίλα ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, καθὼς Φρύγες, Παφλαγόνες, Γαλάται, Καππαδόκαι καὶ ἄλλα, ἀποτελοῦσαν κατ' ἀρχὰς τὸν πληθυσμὸν του. Ἡ φυλετικὴ αὐτὴ ποικιλία δὲν διήρκεσε πολὺ. Δύο σπουδαῖα αἷτια, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἐπέφεραν τοιαύτην ἀλλοίωσιν τῆς ἔθνολογικῆς συνθέσεως, ὥστε ὀλίγους αἰῶνας ἀργότερα ἀπετελέσθη ἓνας λαὸς ἑλληνοχριστιανικός. Μεταχειριζόμεθα τὸν ὄρον τοῦτον, διότι ἔνεκα τῆς ἰσχυρᾶς θρησκευτικῆς ἀφομοιώσεως, ἡ ὁποία διὰ τῆς κολυμβήθρας τοῦ βαπτίσματος ἐδημιούργησε νέον ἔντελῶς κόσμον, δὲν ἔχομεν ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῇ στενῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλὰ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἔχει κοινὴν μὲν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν, κοινὴν συνείδησιν χριστιανικὴν καὶ ἰσχυρότατον κοινὸν συναίσθημα τὸ θρησκευτικόν. Καὶ στηρίζεται μὲν ἡ ἔθνικὴ ἐνότης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ θρησκείαν, ἀλλὰ κατ' ἔξοχὴν ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἕλλην τοῦ Βυζαντίου, ἂν μὲν πρόκειται νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του μὲ ἔθνικὸν ὄνομα, τόπολὺ πολὺ θὰ πῆ ὅτι εἶναι Ρωμαῖος, ἀλλὰ τὸ κοινὸν ὄνομα ποῦ συναισθάνεται βαθιὰ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του ὅτι τοῦ ἀρμόζει εἶναι τὸ ὄνομα χριστιανός. Μόνον

αὐτὴ ἢ λέξις τοῦ ἀρκεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον ἀνήκοντα εἰς ἔθνος ὄχι χριστιανικόν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ πολιτικά, κοινωνικά, οἰκογενειακά καὶ διανοητικά ἐκδηλώσεις του φέρουν βαθεῖαν τὴν σφραγίδα τῆς θρησκείας.

Ἐκτὸς τῆς γλωσσικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀφομοιώσεως συντελέσθη νέα ζύμωσις καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου τῶν διαφόρων ἐκείνων λαῶν. Ἐπεκράτησαν οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἐπέβαλαν καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τὰ ἔθιμά των, οὕτω δὲ παρατηροῦμεν εἰς τὸν βυζαντινὸν ἑλληνισμόν σύμφυρσιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν ἐθίμων ἑλληνικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν. Οἱ βυζαντινοὶ βασιλεῖς ἐτιλοφοροῦντο ἐπισήμως αὐτοκράτορες Ρωμαίων, διότι τὸ ἀξιώμα των ἦτο συνέχεια τοῦ ρωμαϊκοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος, ἀλλὰ αἱ συνήθειαι τῆς αὐτῆς ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλομένων καθηκόντων ἦσαν κατὰ μὲγά μέρος κρᾶμα ρωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν συνηθειῶν. Ἀπὸ τὰ σπουδαῖα κεφάλαια τῆς αὐλικῆς ἐθιμοτυπίας των ἦσαν αἱ παρουσιάσεις αἱ κοινῶς λεγόμεναι δοχαί, αἱ προελεύσεις καὶ τὰ γεύματα, εἰς ταῦτα δὲ προσθέτομεν καὶ τὸν ἰδιαίτερον θρησκευτικὸν βίον των.

*
* *

Ἡ ἐθιμοτυπία τῶν δοχῶν δὲν ἦτο σταθερά. Ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῶν βασιλέων, τὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων ἐγένετο δοχή, καὶ ποικίλαι ἄλλαι περιστάσεις ἐγένοντο αἰτία νὰ μεταβληθῇ. Ὅπωςδῆποτε εἰς γενικὰς γραμμὰς ὁ τύπος τῆς παρουσιάσεως ἦτο ὁ ἑξῆς. Μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ παρουσιαζόμενοι εἰς τὸν βασιλέα, ἂν μὲν ἦσαν πατρίκιοι, ἔκαμναν μικρὰν ὑπόκλισιν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν ἀσπάζοντο εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ στήθους, ἂν δὲ ἦσαν ἄλλοι δημόσιοι λειτουργοί, ἔκαμναν ἀπλῶς κλίσιν τοῦ δεξιοῦ γόνατος. Τὸ ἔθιμον τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ στήθους ὑπῆρχε φαίνεται καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐθιμοτυπίαν, εἰς τὴν ὁποίαν σώζεται καὶ σήμερα κάπως μεταβεβλημένον. Ὅταν λειτουργῇ ἀρχι-

ερεῦς, οἱ συλλειτουργοῦντες ἱερεῖς εἰς ὠρισμένην στιγμήν τῆς ἱεραῆς λειτουργίας ἀσπάζονται τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν μέρος τοῦ στήθους του, κατόπιν δὲ τὸ χεῖρ. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς εἰσῆχθη καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ὅμως καθιερώθη τάξις δουλικωτέρα. Ὅποιος ἐπαρουσιάζετο εἰς τὸν βασιλέα ὄφειλε νὰ προσκυνήσῃ τρεῖς φορὰς πίπτων προύμντα εἰς τὸ ἔδαφος ὅπως ἀκριβῶς κάμνομεν γονυκλισίαν εἰς τὴν προσευχὴν, τὴν πρώτην φορὰν μόλις ἐπατοῦσε τὸ κατώφλιον τῆς αἰθούσης, δευτέραν εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης καὶ τρίτην ἐμπροστὰ εἰς τὸν θρόνον, κατόπιν δὲ τὸν ἀσπάζετο εἰς τὰ γόνατα, εἰς τὰ χεῖρα καὶ τελευταῖα εἰς τὸ στόμα. Καὶ τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ συμμορφωθῶν εἰς τὴν διάταξιν αὐτήν, ἂν ὄχι πάντοτε, τοῦλάχιστον εἰς ὠρισμένας περιστάσεις. Ὅταν ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νικητῆς ἐκ τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Κωνσταντῖνος κατὰ τὴν ἐπίσημον ὑποδοχὴν ἔπεσεν εἰς τὰ πόδια του καὶ τὸν ἐπροσκύνησε. Ὅμοίαν ἐδαφιαίαν προσκύνησιν εἰς τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν γνωρίζομεν ὅτι ἔκαμαν κατὰ μίαν προέλευσιν εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ οἱ προγονοὶ του Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος υἱοὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β', τοῦ ὁποίου τὴν χήραν Θεοφανῶ συνεζεύχθη ὁ Νικηφόρος.

Μόνον ὁ πατριάρχης δὲν ὑπέκειτο εἰς τὴν διάταξιν αὐτήν, διότι ἡ θέσις του εἰς τὴν πολιτείαν ἦτο ἴση σχεδὸν μὲ τὴν θέσιν τοῦ βασιλέως. Ἡ ἰσότης αὐτῆ ἐστηρίζετο εἰς τὴν νομικὴν διάταξιν «τῆς πολιτείας ἐκ μερῶν καὶ μορίων ἀναλόγως τῷ ἀνθρώπῳ συνισταμένης τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαϊότατα μέρη βασιλεύς ἐστι καὶ πατριάρχης» (Ἐπαναγωγὴ). Σύμφωνανα πρὸς αὐτὴν ὅπου καὶ ἂν ἤθελαν συναντηθῆ βασιλεὺς καὶ πατριάρχης ἐχαιρετίζοντο ὡς ἴσοι μὲ ἀμοιβαῖον ἀσπασμόν. Ὁ συνήθης δὲ χαιρετισμὸς τοῦ βασιλέως ἦτο «χαῖρε, κύριε πατριάρχα». Ἄν ἐτύχαιε νὰ κάθεται ὁ βασιλεὺς, ἐσηκώνετο ἀμέσως, ὅταν ἐπλησίαζεν ὁ πατριάρχης. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐκκλησία ὡς ὄργανισμὸς ὑπετάσσετο εἰς τὴν πολιτείαν, κατὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς ἦτο πάν-

τοτε ἀνώτερος τοῦ πατριάρχου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀναγόρευσις τοῦ νέου πατριάρχου, ἡ ὁποία ἐλέγετο πρόβλησις, ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις εἰς τὴν ἐπίσημον σύνοδον συγκαλητικῶν καὶ μητροπολιτῶν διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον γινομένην ἔλεγεν «ἡ θεία χάρις καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς βασιλεία ἡμῶν προ-

Ὁ Ἰουστινιανὸς προεδρεύων τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

βάλλεται τὸν εὐλαβέστατον τοῦτον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως» ἢ κατ' ἄλλην παρυλλαγὴν κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους «ἡ ἅγια τριάς διὰ τῆς παρ' αὐτῆς δωρηθείσης ἡμῖν βασιλείας προβάλλεται σε ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης, καὶ οἰκουμενικὸν πατρι-

άρχην». Ἐπίσης ὁ βασιλεὺς προήδρευεν ἐνίοτε καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνόδων. Καὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας σχέσεις ἐφαίνετο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ βασιλέως. Ὅσάκις παρεκάθητο ὁ πατριάρχης εἰς τὴν ἰδιαιτέραν βασιλικὴν τράπεζαν τὴν λεγομένην ἀποκοπτήν, τοῦ ὠρίζετο θέσις ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ τοῦ βασιλέως καὶ τὸ ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὕρισκετο ἡ ἔδρα του, ἦτο κατὰ τι χαμηλότερον ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς βασιλικῆς ἔδρας.

Εἰς τὴν ἐθιμοτυπίαν τῶν δοχῶν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συμμορφωθοῦν καὶ οἱ ξένοι πρεσβευταί, κατὰ τὴν παρουσίαισιν τῶν ὁποίων ἐπεδεικνύετο ὅλη ἡ ἐπιβλητικὴ καὶ ἐνίοτε ἀγρία μεγαλοπρέπεια τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Εἰς κάθε προσκύνησιν ἐκροτοῦσαν τὰ μουσικὰ ὄργανα, μέχρις οὗτου δὲ τελειώσουν οἱ τυπικοὶ χαιρετισμοὶ καὶ ἀποχωρήσουν οὗτοι ἀπὸ τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου, κατὰ ὠρισμένας στιγμὰς ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐβρουχῶντο οἱ λέοντες ποὺ ἐστέκοντο ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ θρόνου καὶ κάπου κάπου ἐσηκῶνοντο φοβεροὶ εἰς τὰ πισινὰ πόδια ὡς ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐφορμήσουν κατὰ θηράματος, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκελαιηδοῦσαν πουλλιά μὲ ἀρμονικὴν φωνήν. Κάποτε δέ, ὅταν μετὰ τὴν τρίτην προσκύνησιν ἐσηκῶνετο ὁ πρεσβευτής, ἔμενε κατὰπληκτος, διότι δὲν ἔβλεπε ἔμπροστά του τὸν βασιλέα. Ὁ θρόνος μαζὶ μὲ τὸν βασιλέα εἶχε ἀνεβῆ πολὺ ὑψηλὰ πρὸς τὴν ὀροφὴν τῆς αἰθούσης. Ὅλ' αὐτὰ ἐγίνοντο μὲ μηχανικὰ μέσα, τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια ἔφθασεν εἰς τὴν ὑψίστην τελειότητα τὸν 9^{ον} αἰῶνα. Περίφημος ἦτο ὁ χρυσοῦς πλάτανος τοῦ βασιλέως Θεοφίλου ἔργον τῆς μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ διασήμου Λέοντος. Ἐπάνω εἰς τὰ κλαδιά του ἐκάθηντο διαφόρων εἰδῶν πουλλιά κατασκευασμένα ἀπὸ πολύτιμα μέταλλα καὶ λίθους πολιτίμους, τὰ ὁποῖα μὲ μηχανικὴν κίνησιν ἀνοιγαν τὰ πτερὰ καὶ ἔφαλλαν ἀρμονικώτατα. Ἡ παρουσίαισιν τῶν πρεσβευτῶν ἐγίνετο διὰ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, ἦτοι τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν καθὼς θὰ ἐλέγαμεν σήμερα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰς ἐπισήμους παρουσιάσεις, ὁποῖαι ἦσαν αἱ πρῶται, ὁ βασιλεὺς οὐδέποτε τοὺς ὠμιλοῦσεν ἀπ' εὐθείας ὁ ἴδιος, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ὠμιλοῦσεν ὁ λογοθέτης. Ὁ χαιρετι-

σμός τῶν πρεσβευτῶν καὶ ἡ ἐρώτησις τοῦ λογοθέτου ἦσαν ὠρισμένα μὲ ἀύστηράν τυπικότητα διὰ κάθε πρεσβευτήν. Οὕτω κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα ὁ χαιρετισμὸς τῶν Βουλγάρων πρεσβευτῶν μετὰ τὴν συνηθισμένην προσκύνησιν ἦτο ὁ ἑξῆς «Πῶς ἔχει ὁ θεοστεφῆς βασιλεὺς ὁ πνευματικὸς πάππος τοῦ ἐκ Θεοῦ ἄρχοντος Βουλγαρίας; Πῶς ἔχει ἡ αὐγούστα καὶ δέσποινα; Πῶς ἔχουσιν οἱ υἱοὶ καὶ βασιλεῖς τοῦ μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ βασιλέως καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ τέκνα; Πῶς ἔχουσιν οἱ δύο μάγιστροι; Πῶς ἔχει ἡ σύγκλητος πᾶσα; Πῶς ἔχουσιν οἱ τέσσαρες λογοθέται;» Ἡ δὲ τοῦ λογοθέτου ἐρώτησις ἦτο «Πῶς ἔχει ὁ πνευματικὸς ἕγγονος τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἄρχων Βουλγαρίας; Πῶς ἔχει ἡ ἐκ Θεοῦ ἄρχόντισσα; Πῶς ἔχουσιν οἱ υἱοὶ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βουλγαρίας; Πῶς ἔχουσιν οἱ ἑξβολιάδες οἱ μεγάλοι; Πῶς ἔχουσιν τὸ κοινὸν τοῦ λαοῦ;» Οἱ Ἄραβες πρεσβευταὶ ἐχαιρετοῦσαν ὡς ἑξῆς «Εἰρήνη σοι καὶ ἔλεος, εὐφροσύνη καὶ δόξα παρὰ Θεοῦ τῷ ὑψηλῷ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ τῶν Ρωμαίων, εὐζωία καὶ ὑγεία σοι καὶ ζωὴ πολυχρόνιος παρὰ Κυρίου, εἰρηνοποιεῖ καὶ ἀγαθὲ βασιλεῦ. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις σου δικαιοσύνη καὶ πληθὺς εἰρήνης, εἰρηνικώτατε καὶ φιλάνθρωπε βασιλεῦ». Ἡ δὲ τοῦ λογοθέτου πρὸς αὐτοὺς ἐρώτησις ἦτο «Πῶς ἔχει ὁ εὐγενέστατος ἄμιρᾶς; Πῶς ἔχει ἡ γερουσία καὶ ὁ λαὸς ἅπας; Πῶς ἔχεις σύ; Πῶς διεσώθης κατὰ τὴν ὁδόν; Μὴ τι ἐναντίον ἢ θλιβερὸν συνέβη σοι κατὰ τὴν ὁδόν; Ὑπαγε καλῶς εὐφραινόμενος καὶ ἀγαλλόμενος σήμερον συνεσθίων μετὰ τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου».

Καὶ τῶν ξένων ἡγεμόνων ἡ ἐπίσημος παρουσίασις ὄλιγον διέφερεν. Ὅταν ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἀ΄ Κομνηνὸν οἱ Εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες ἀρχηγοὶ τῆς πρώτης σταυροφορίας, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν ἀκίνητος εἰς τὸν θρόνον, ἐκεῖνοι δέ, ἀφοῦ ἔκαμαν κλίσιν τοῦ γόνατος καὶ ἐπροσκύνησαν, ἀσπᾶσθησαν πρῶτα μὲν τὸ πόδι, ἔπειτα τὸ γόνατον καὶ τελευταῖα τὸ στόμα του.

Βασίλειος ὁ βουλγαροκτόνος προσκυνούμενος ὑπὸ Βουλγάρων ἀρχόντων.

Πολὺ ἐνδιαφέρον μᾶς παρουσιάζει καὶ ἡ ἐθιμοτυπία ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὴν προέλευσιν τῶν βασιλέων. Προέλευσις ἢ πρόοδος ἢ καὶ πρόκεσος (processus) ἐλέγετο ἢ μετὰ παρατάξεως καὶ πομπῆς μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἢ εἰς ἄλλους ναοὺς καὶ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὰ ἀνάκτορα μὲ τὴν ἰδίαν διάταξιν. Προελεύσεις ἐγίνοντο πολλάι, διότι καὶ πολλὰς ἐορτὰς ἐώρταζαν ἐπισήμως οἱ Βυζαντινοί. Παρὰ τὰς λεπτομερειακὰς διαφορὰς τῶν τυπικῶν διατάξεων εἰς τὰς διαφόρους ἐορτὰς καὶ ἐποχάς, ἀναγράφομεν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὸν τύπον τῆς προελεύσεως τοῦ 10^{ου} αἰῶνος κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων, τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῆς Μεταμορφώσεως. Οἱ δρόμοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ περάσῃ ὁ βασιλεὺς, στολίζονται ἀπὸ τὴν προηγουμένην ἡμέραν μὲ κλάδους δάφνης, φοινίκων, μυρσίνης, δενδρολιβάνου καὶ μὲ ὅλα τὰ ἀνθὴ τῆς ἐποχῆς. Διὰ τὴν διακόσμησιν φροντίζει ὁ ἔπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν ὠρισμένην πρωινήν ὥραν ξεκινεῖ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τὸν κοιτῶνα του. Τὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα παρουσιάζουν καὶ μορφὴν μοναστηριακὴν. Ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν παρεκκλησιῶν ὑπάρχουν εἰς πολλὰ μέρη καὶ γωνίας εἰς τοὺς τοίχους σταυροὶ καὶ εἰκόνες. Ὁ βασιλεὺς προχωρῶν διὰ τῶν διαδρόμων ἐν συνοδείᾳ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς, μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν ἔξοδον, κάμνει τὴν συνηθισμένην προσκύνησιν πίπτων προύμυτα εἰς τὴν γῆν ἔμπρὸς εἰς κάθε παρεκλήσιον καὶ σταυρὸν καὶ εἰκόνα. Εἰς ὠρισμένον μέρος τῶν ἀνακτόρων παρουσιάζονται οἱ αὐλικοὶ καὶ οἱ συγκλητικοί. Καὶ εἰς τὴν παρουσίᾳσιν αὐτὴν ὑπάρχει ἰδιαιτέρα τυπικὴ διάταξις. Ὁ βασιλεὺς κάμνει νεῦμα εἰς τὸν τελετάρχην, οὗτος δὲ κάμνει σημεῖον κρατῶν τὸ ἄκρον τῆς χλανίδος μὲ τὸ δεξιὸν χεῖρ εἰς τὸν ὠρισμένον αὐλικὸν ὑπάλληλον διὰ νὰ τοὺς παρουσιάσῃ. Ὅταν δὲ εἶναι καιρὸς νὰ προχωρήσῃ ἢ πομπή, πάλιν κατόπιν νεύματος τοῦ βασιλέως ἐκφωνεῖ ὁ τελετάρχης μὲ φωνὴν μουσικὴν «κελεύσατε» καὶ προχωροῦν. Ἡ ἐκφώνησις προφανῶς ἀπευθύνεται εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως. Ἐπίσης «κελεύσατε» ἐκφωνεῖ ὁ τελε-

τάραξης και ὅπου εἶναι ὠρισμένον νὰ ἐπευφημήσουν οἱ συνοδεύοντες διὰ τῆς εὐχῆς «εἰς πολλοὺς και ἀγαθοὺς χρόνους». Τὸ ἔθιμον τῆς σιωπηλῆς παραγγελίας ἢ ὑποδείξεως ὑπὸ διάφορον μορφήν ὑπάρχει και εἰς τὸ τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ συλλειτουργῶν μετὰ τοῦ ἱερέως διάκονος εἰς τὴν μικρὰν εἴσοδον κρατῶν τὸ ἄκρον τοῦ ὄραρίου μετὰ τὸ δεξιὸν χεῖρ και δεικνύων τὰ βημόθυρα λέγει «εὐλόγησον, δέσποτα, τὴν ἁγίαν εἴσοδον». Ὁμοίως και κατὰ τὴν εὐλόγησιν τῶν τιμίων δώρων δεικνύων αὐτὰ διὰ τοῦ ὄραρίου λέγει «εὐλόγησον, δέσποτα, τὸν ἅγιον ἄρτον» και «εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ ἅγιον ποτήριον». Και ἡ ἐκφώνησις «κελεύσατε» ὑπάρχει εἰς τὰς τελετὰς τῶν χειροτονιῶν, ὅτε οἱ διάκονοι ἢ ἱερεῖς οἱ παρουσιάζοντες εἰς τὸν ἀρχιερέα τὸν ὑποψήφιον διάκονον ἢ ἱερέα ἐκφωνοῦν ὁ μὲν ἀπὸ τὰ δεξιὰ «κελεύσατε», ὁ δὲ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ «κέλευσον, δέσποτα ἅγιε, τὸν νῦν προσφερόμενόν σοι».

Ἄφοῦ τελειώσουν αἱ προσκυνήσεις, ὁ βασιλεὺς εἰς ὠρισμένον μέρος τῶν ἀνακτόρων φορεῖ τὸ στέμμα και ἐξερχόμενος προχωρεῖ πεζὸς κρατῶν λαμπάδα, ἕως ὅτου δὲ φθάσῃ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν γίνονται εἰς αὐτὸν ἐξ ὑποδοχαῖ ὑπὸ τῶν διαφόρων δήμων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ προέλευσις φέρει τὸν τύπον ἐκκλησιαστικῆς λιτανείας, προηγοῦνται ψάλται, οἱ ὁποῖοι ψάλλουν τὰ λεγόμενα βασιλίκια, ἴητοι ὕμνος ἐγκωμιαστικούς τοῦ βασιλέως. Ἐνα τοιοῦτον ὕμνον γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γερμανοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λιουτπράνδου, ὅστις τὸ ἔτος 968 εὐρισκόμενος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρεσβευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Ὁθωνος τοῦ μεγάλου παρενρέθη εἰς μίαν προέλευσιν τοῦ βασιλέως Νικηφόρου Φωκά. Τὸν ὕμνον μετέφρασεν ὁ Λιουτπράνδος εἰς τὴν λατινικὴν διατηρήσας μόνον τὰς λέξεις «μέδων» και «πολλὰ τὰ ἔτη», ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς μεταφραζόμενος εἰς τὴν ἑλληνικὴν. «Ἴδου ἔρχεται τὸ πρωινὸν ἄστρον, γλυκοχαράζει ἡ αὐγή, εἰς τὰ βλέμματά του ἀντανάλλῃ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου. Τρομερὸς τῶν Σαρακηνῶν ὄλεθρος Νικηφόρος ὁ μέδων. Τοῦ μέδοντος Νικηφόρου πολλὰ τὰ ἔτη. Λαοί, αὐτὸν προσκυνεῖτε,

αὐτὸν λατρεύετε, εἰς αὐτὸν μόνον κλίνετε τὴν κεφαλὴν.
 Εἰς τὸν νάρθηκα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας περιμένει πατριάρχης μαζί με τὸν λοιπὸν κλῆρον. Φθάνει ὁ βασιλεὺς κατεβάξει τὸ στέμμα, ἀσπάζεται τὸ εὐαγγέλιον, τὸ ὅποιον κρατεῖ ὁ ἀρχιδιάκονος, κάμνει ἀσπασμὸν μετὰ τὸν πατριάρχην καὶ εἰσέρχεται ἀσκεπής, προχωρεῖ εἰς τὸ ἱερὸν βῆμα μέγχι τῆς ἁγίας τραπέζης, τὴν ὅποιαν ἀσπάζεται καὶ ἀπλώνει ἐπάνω τῆς κατὰ συνήθειαν δύο λευκὰ καλύμματα, τοὺς λεγομένους ἀέρας. Ἐκκεῖ δὲ κάμνη κατόπιν ἐδαφιαίαν προσκύνησιν, προχωρεῖ δεξιὰ εἰς τὸ μέρος τὸ λεγόμενον κυκλίν, ὅπου στέκεται ἡ ἁγία σταύρωσις. Ἐκεῖ ὁ πατριάρχης προσφέρει θυμιατὸν καὶ αὐτὸς θυμιάζει αὐτήν. Δὲν εἶναι δὲ αὕτη ἡ μόνη περίπτωσις ποὺ θυμιάζει. Καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς γεννήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ὅτε ἐπίσης μεταβαίνει εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως πρὸ τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων θυμιάζει γύρο γύρο τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Ἀπὸ τὸ κυκλίν εἰσέρχεται πλέον εἰς τὸ μηταῶριον, ἀποχωρισμένον τμήμα εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπου μένει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας καὶ ἐνδύεται τὰ εἰς τὴς διαφόρους τελετὰς ὀρισμένα φορέματα. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ ἄμβωνος εἰς τὸ ἅγιον βῆμα τὰ ἱερὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, ὁ βασιλεὺς παρακολουθούμενος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀυλικούς καὶ λοιποὺς ἐπισήμους στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς ἄρχοντας πηγαίνει ἐκεῖ καὶ κρατῶν λαμπάδα παρακολουθεῖ τὴν μεταφορὰν, κατόπιν δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὸ μηταῶριον. Τοιοῦτον ἐκκλησιαστικὸν καθῆκον ἐκτελεῖ καὶ εἰς ἄλλην περίστασιν. Κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως κατέχων τάξιν ἐκκλησιαστικὴν καὶ κρατῶν εἰς τὰ δύο χεῖρα σταυρὸν καὶ νάρθηκα προηγεῖται τῶν τιμίων δώρων εἰς τὴν μεγάλην εἴσοδον καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν πρόθεσιν ὡς τὴν ἁγίαν τράπεζαν.

Εἰς τὴν ὥραν τῆς κοινωνίας ὁ βασιλεὺς ἔρχεται ἀπὸ τὸ μηταῶριον εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ μεταλαμβάνει καθ' ὃν τρόπον μεταλαμβάνουν καὶ σήμερον

οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι, ὅταν λειτουργῇ ἀρχιερεὺς. Ὁ πατριάρχης δίδει εἰς τὴν παλάμην τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ μερίδα ἐκ τοῦ σώματος, κατόπιν δὲ κοινωνεῖ αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ αἵματος πλησιάζων τὸ ἅγιον ποτήριον εἰς τὰ χεῖλη του. Μετὰ τὴν μετάληψιν ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὸ μητατώριον, ὅπου κραματίζει μαζὶ μὲ τοὺς οἰκειότερους συγκλητικοὺς καὶ μεγιστᾶνας. Ἡ λέξις κραματίζω παραδιδομένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ λεγομένη εἰδικῶς εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν σημαίνει τρώγω ὀλίγον ἄρτον βουτηγμένον συνήθως εἰς κραῖμα οἴνου καὶ ὕδατος.

Εἰς τὰς τοιαύτας ἐπισημοὺς ἐκκλησιαστικὰς παραστάσεις ὁ βασιλεὺς φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὰς τάξεις τῶν κληρικῶν, τὴν ιδιότητα δὲ αὐτὴν ἀποκτᾷ ἀφ' ὅτου στεφθῆ. Πραγματικῶς δὲ ἡ στέψις του ἔχει ἀρκετὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν χειροτονίαν κληρικοῦ. Ἀφοῦ ἀναγνώσῃ ὁ πατριάρχης τὰς ὠρισμένας εὐχὰς, εὐλογεῖ τὸ στέμμα καὶ θέτων αὐτὸ εἰς τὴν κεφαλὴν του ἀναφωνεῖ «ἄξιος», τὴν λέξιν δὲ ἐπαναλαμβάνει τρις ὁ λαός. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὁ βασιλεὺς ἔχων ἐκ Θεοῦ τὸ χάρισμα τῆς βασιλείας ἔχει ἤδη καὶ τὴν ἐξουσίαν νὰ τὸ μεταδώσῃ. Τοῦτο δὲ φαίνεται κατὰ τὴν στέψιν τῆς βασιλίσης. Ἡ νέα βασίλισσα στέκεται πρὸ τῆς ὠραίας πύλης περιστοιχιζομένη ἀπὸ τὰς πλέον στενῶς συγγενεῖς γυναῖκας. Ὁ νεοστεφθεὺς βασιλεὺς κατερχόμενος ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, ὅπου ἔγινεν ἡ στέψις του, προχωρεῖ εἰς αὐτὴν καὶ λαμβάνων ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ ἤδη εὐλογηθὲν στέμμα τὸ θέτει εἰς τὴν κεφαλὴν της. Τοιουτοτρόπως λοιπὸν στεφόμενος ὁ βασιλεὺς στέφει τὴν βασίλισσαν. Ἐὰν δὲ ἔχη στεφθῆ πρὸ τοῦ γάμου, στέφει ὁ ἴδιος τὴν σύζυγον ὡς βασίλισσαν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου χωρὶς ἰδιαίτεραν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Μετὰ τὴν στέψιν τοῦ βασιλέως γίνεται καὶ λαϊκὴ ἀναγόρευσις του. Καθισμένος ἐπάνω εἰς ἀσπίδα κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης σηκώνεται ὑψηλὰ ἀπὸ ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς καὶ ἄρχοντας, ὁ δὲ λαὸς ἐπευφημεῖ αὐτόν.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας ὁ βασιλεὺς συνοδεύμενος ἀπὸ τὸν πατριάρχην προχωρεῖ εἰς τὴν ἐξοδὸν τοῦ

ναοῦ, ὅπου περιμένουν ὁ ἀρχιεπιταμηνιάρχος καὶ ὁ ταμίας τῶν ἀνακτόρων διὰ τὴν διανομὴν τῶν λεγομένων ἀποκομβίων ἢ ἐπικομβίων. Τὰ ἀποκόμβια ἦσαν μικρὰ σακκουλάκια ἀπὸ παννὶ καὶ εἶχαν μέσα τρία χρυσᾶ νομίσματα, τρία ἀργυρᾶ καὶ τρία κατωτέρας ἀξίας, ἀπὸ τὸ σπουδαιότερον δὲ νόμισμα ἐλέγοντο καὶ χρυσᾶ βαλάντια ἢ βαλαντίδια. Οἱ ἀριθμοὶ δὲν εἶναι χωρὶς σημασίαν. Κάθε τριάς συμβολίζει

Ἀναγόρευσις βασιλέων ἀνυψουμένων ἐπὶ ἀσπίδος.

τὴν ἅγιαν τριάδα, αἱ δὲ τρεῖς τριάδες ἄμαζι τὰ ἐννέα ἀγγελικὰ τάγματα. Ἀπὸ τὰ ἀποκόμβια αὐτὰ δίδει ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν ἀρχιδιάκονον, τοὺς ψάλτας, θυρωροὺς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Κατόπιν τούτου ὁ πατριάρχης θέτει τὸ στέμμα εἰς τὴν κεφαλὴν του καὶ τοῦ δίδει μὲν αὐτὸς εὐλογία, δηλαδὴ ἁγιασμένους ἄρτους τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀλειπτὰ, λαμβάνει δὲ ἀποκόμβιον. Ἀλειπτὰ ἐλέγοντο

γενικῶς ἀρωματώδεις οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι ἐπροσφέροντο μέσα εἰς κομπὰς θήκας. Τὸ ἔθιμον τῆς προσφορᾶς ἀρωμάτων εἰσῆχθη εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἐθιμοτυπίαν ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι συνήθιζαν νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς φιλοξενουμένους τοιαῦτα. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ αὐτὴν καὶ ὁ βασιλεὺς ἐθεωρεῖτο ὡς φιλοξενούμενος τοῦ πατριάρχου. Ἐδῶ ὁ βασιλεὺς χαιρετίζει τὸν πατριάρχην καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἀνάκτορα μὲ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς τάξιν.

Τὸ ρωμαϊκὸν ἔθιμον τῆς διανομῆς χρημάτων εἰς τὸν λαὸν κατὰ τὰς ἐπισημοὺς τελετὰς θρησκευτικῶν, αὐλικῶν καὶ ἐθνικῶν ἐορτῶν ἦτο πολὺ σύνηθες εἰς τοὺς βυζαντινοὺς βασιλεῖς. Κατὰ τὴν στέψιν ἐσκορπίζοντο εἰς τὸ πλῆθος χιλιάδες ἀποκόμβιον καὶ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὁ ἴδιος δὲ ὁ βασιλεὺς ἐξερχόμενος εἰς ὄρισμένον μέρος τῆς αὐλῆς διεσκόρπιζε χρυσᾶ νομίσματα εἰς τοὺς μαζεμένους ἐκεῖ ἀνωτάτους πολιτικούς ἄρχοντας μαζί μὲ τὰ ἀρχοντόπουλλά των. Ἡ βασίλισσα Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ, περιῆλθε τὸ Πάσχα τοῦ ἔτους 799 τὴν Κωνσταντινούπολιν καθημένη εἰς μεγαλοπρεπῆ χρυσὴν ἄμαξαν, τὴν ὁποίαν ἔσερναν τέσσαρες λευκοὶ ἵπποι κρατούμενοι ἀπὸ τέσσαρας ἀνωτάτους ἄρχοντας τῆς πολιτείας, καὶ ἐσκόρπισε παντοῦ ἀπόπου ἐπέρασεν ἄφθονα χρήματα εἰς τὸν λαόν.

* *

Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι καὶ ἡ ἐθιμοτυπία τῶν γευμάτων τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Εἰς τὸ μέγα γεῦμα τῶν Χριστουγέννων, πρῶτον ἀπὸ τὰ δώδεκα γεύματα τὰ παρατιθέμενα κατὰ τὰς ἐορτὰς μέχρι τῶν Θεοφανείων κἀκθῆνται περίπου διακόσια πενήντα πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς τὰς ὑψηλὰς κοινωνικὰς τάξεις. Εἰς αὐτοὺς συγκαταλέγονται καὶ οἱ ξένοι πρεσβευταί, ἂν τυχὸν εὐρίσκωνται τοιοῦτοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν προσκαλοῦνται καὶ δώδεκα πτωχοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ. Ἡ διάταξις αὐτὴ εἶναι ἀπαράβατος, ὁ δὲ ἀριθμὸς δὲν εἶναι τυχαῖος. Ἡ τράπεζα

τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέως ἔχει μυθώδη μεγαλοπρέπειαν μὲ τὰ δόλοχρυσά σκευή, ἀλλὰ πρέπει νὰ συμβολίζῃ καὶ τὴν πενιχρὰν τράπεζαν τοῦ Χριστοῦ μαζὶ μὲ τοὺς δώδεκα Ἀποστόλους. Ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς τοῦ κοσμικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀπλότητος.

Ὁ βασιλεὺς πρέπει νὰ διακριθῇ παντοῦ καὶ πάντοτε. Καὶ εἰς τὸ τραπέζι τοῦ παρατίθεται ἰδιαίτερον φαγητὸν τῆς ἀρεσκείας του, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δίδει ὁ ἴδιος μέρος εἰς ὅποιον ἀπὸ τοὺς ὁμοτραπέζους θέλει νὰ δείξῃ ἰδιάζουσαν εὐνοίαν. Τοῦτο μᾶς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Λιουπράνδου, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ περιποιηθῇ κάποτε ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος τοῦ ἔδωσε μέρος ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερον φαγητὸν ποὺ ἔτρωγεν αὐτός. Δὲν εἶναι πιστευτὸν ὅτι τὸ βασιλικὸν φαγητὸν ἦτο ἄνοστον, μολαταῦτα ὁ μισέλλην Λιουπράνδος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν πρωτοφανῆ, μοχθηρίαν του δὲν ἄφησε τίποτε τὸ ἑλληνικὸν ποὺ νὰ μὴ γελειοποιήσῃ καὶ ἐμπαίξῃ, τὸ χαρακτηρίζει ὡς ἀηδέστατον, διότι ἦτο, λέγει, παχὺ κρέας μικροῦ κατσικιοῦ ἀνακατωμένον μὲ σκόρδα καὶ κρομμύδια καὶ πρᾶσα καὶ ἀρτυσμένον μὲ χαβιάρι. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἔκθεσιν μανθάνομεν καὶ τὴν ἐξῆς περιεργὸν λεπτομέρειαν, ὅτι τὸ τραπεζομάνδηλον δὲν ἐσκέπαζεν ὅλην τὴν στενόμακρον τράπεζαν, ἀλλὰ μέρος μόνον αὐτῆς, καὶ ὅτι τιμητικαὶ κατ' ἐξοχὴν ἐλογίζοντο αἱ θέσεις ποὺ ἦσαν μέσα εἰς αὐτό, ἐνῶ αἱ ἔξω ἀπ' αὐτὸ ἦσαν πολὺ κατώτεραι. Καὶ αὗται πάλιν διεκρίνοντο σύμφωνα μὲ τὴν ἀριθμητικὴν σειρὰν των, διότι, λόγου χάριν, ἡ δεκάτη ἦτο περισσότερον τιμητικὴ ἀπὸ τὴν δωδεκάτην, αὐτὴ ἀπὸ τὴν δεκάτην πέμπτην καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ γεύματος ἐκ περιτροπῆς πρὸς τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν ψάλλουν τὰ βασιλίκια χωρισμένοι εἰς δύο χοροὺς οἱ ψάλλται τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων οἱ λεγόμενοι ἁγιοσοφῖται καὶ ἀποστολίται, ἄλλοτε δὲ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν μοναστηρίων γίνεται ἀνάγνωσις θρησκευτικῆς ὁμιλίας. Εἰς ἓνα γεῦμα τοῦ Νικηφόρου, εἰς τὸ ὁποῖον παρεκάθησε καὶ ὁ φίλος μας Λιουπράνδος, ὁ βασιλεὺς, διὰ νὰ κολακεύσῃ τὴν ἔθνηκὴν του

φιλοτιμίαν, διέταξε νὰ ἀναγνωσθῆ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μία ὁμιλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου.

Ἐντελῶς μοναστηριακὴν μορφήν ἔχει ἡ πατριαρχικὴ τράπεζα, εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται ὁ βασιλεὺς εἰς ὠρισμένας περιστάσεις μαζί μὲ τοὺς ἀνωτάτους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἀρχοντας. Τὴν Τρίτην π.χ. τῆς τυροφάγου ἐβδομάδος διαρκοῦντος τοῦ γεύματος ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν πατριαρχείων διαβάζει ἀπὸ ἀναλογίου λόγον περὶ νηστείας, ἀφοῦ δὲ τελειώσῃ αὐτός, δύο χοροὶ ἀπὸ ἕξ ψάλλτας καὶ ἀναγνώστας ὁ καθένας ψάλλουν τοὺς ὠρισμένους ἐκκλησιαστικούς ὕμνους.

*
* *

Ἡ θρησκευτικότης ἐν γένει τῶν βυζαντινῶν βασιλέων δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἐπισημοὺς ἐμφανίσεις. Δὲν εἶναι τυπικὴ θρησκευτικότης, ἀλλὰ εὐσέβεια οὐσιαστικὴ. Καὶ εἰς τὸν ἐντελῶς ἰδιαίτερον βίον των εἶναι ἐκτὸς μερικῶν ἐξαιρέσεων ἀκριβεῖς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἱερῶν καθηκόντων.

Εἰς τὴν ἀρχὴν κάθε μηνὸς γίνεται ἁγιασμός. Εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ὁ βασιλεὺς. Εἰς τὸ τέλος ὁ ἱερεὺς, ἀφοῦ προσφέρει τὸν σταυρὸν πρὸς ἀσπασμόν, ἀντὶ ραντιστηρίου βρέχει τὰ δάχτυλα εἰς τὸν ἁγιασμόν καὶ χρίει σταυροειδῶς τὸ μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του. Τελευταῖα ὁ βασιλεὺς πίνει ἀπὸ τὸ σκεῦος τοῦ ἁγιασμοῦ.

Τέσσαρες ὀλονύκτιοι ἀργυπνίαι γίνονται κανονικὰ τὸ ἔτος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων, τὴν Τετάρτην τοῦ Μεγάλου Κανόνος, τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τὴν Μεγάλην Πέμπτην. Ὁ βασιλεὺς μένει εἰς τὴν ἀργυπνίαν ὡς τὸ τέλος, ὅταν δὲ ψάλλεται ἡ ἀκολουθία τῶν ἁγίων παθῶν, βαστάζει λαμπάδα εἰς κάθε ἀνάγνωσιν τῶν δώδεκα εὐαγγελίων.

Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου ὁ βασιλεὺς μοιράζει εἰς τοὺς συγκλητικούς καὶ λοιποὺς αὐλικοὺς κλάδους βαίτων καὶ ἀπὸ ἓνα ἀργυροῦν σταυρὸν. Τὴν πρωΐαν δὲ τῆς Κυριακῆς ὁ διάδρομος ἀπὸ τὸν κοιτῶνα του ὡς τὴν ἐκκλη-

σίαν στολίζεται με κλαδιά μυρσίνης, δάφνης και ἐλαίας εἰς τοὺς τοίχους καὶ τοὺς στύλους καὶ με φύλλα σκορπιζόμενα εἰς τὸ ἔδαφος, ὅταν δὲ μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐπιστρέφῃ εἰς τὰ ἰδιαίτερα δωμάτια, ἐκ συνθήματος, τὸ ὅποιον δίδει ὁ ἴδιος, διαρπάζεται ὅλος ὁ φυσικὸς αὐτὸς διάκοσμος ἀπὸ τοὺς αὐλικούς καὶ στρατιώτας τῆς φρουρᾶς.

Κάθε ἡμέραν ὁ βασιλεὺς πηγαίνει εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων διὰ νὰ ἀκούσῃ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου. Μόνον ὁσάκις ἀπὸ ἀδιαθεσίαν δὲν θέλῃ νὰ ἐξέλθῃ, πηγαίνουν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλται εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ κοιτῶνος καὶ ψάλλουν ἐκεῖ τὴν ἀκολουθίαν. Ψάλλεται δὲ ἡ ἑωθινὴ ἀκολουθία ἔνωρις κατὰ τὴν τετάρτην πρωινήν ὥραν. Ἐνίοτε ψάλλουν καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς. Ὁ Λέων Ε', ὁ ὁποῖος ποτὲ σχεδὸν δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, εὐχαριστεῖτο νὰ στέκεται κοντὰ εἰς τοὺς ψάλτας καὶ νὰ διευθύνῃ ὁ ἴδιος τὸν χορὸν με φωνὴν γλυκυτάτην. Εἶχε δὲ ἰδιαιτέραν ὄλως ἀγάπην εἰς τὸν λαμβικὸν εἰρμὸν τῆς ἐβδόμης φῶδῆς τῶν Χριστουγέννων, τοῦ ὁποῖου ὁ πρῶτος στίχος εἶναι «τῷ Παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ». Τὸν εἰρμὸν αὐτὸν ἐχρησιμοποίησαν ὡς σύνθημα οἱ συνωμόται κατὰ τῆς ζωῆς του, οἱ ὁποῖοι τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς μεταμφιεσμένοι εἰς κληρικούς καὶ ἐπωφεληθέντες ἀπὸ τὸ σκοτάδι κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν ἀπαρατήρητοι μαζὶ με τὸν κλῆρον τῶν ἀνακτόρων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅταν δὲ μέσα εἰς τὸ θρησκευτικὸν μεγαλεῖον τῆς νύχτας ἀντήχησεν ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τὴν φωνὴν τοῦ Λέοντος, οἱ δολοφόνοι ἐπετέθησαν ἐναντίον του καὶ τὸν κατεκρεούργησαν.

Ἄλλὰ ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου εἶναι εὐσεβὴς χριστιανὸς καὶ μέσα εἰς τὸν κοιτῶνα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κλίνην. Ἐχει τὴν Ἁγίαν Γραφήν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλαιον καὶ μελετᾷ μόνος καθ' ἑσῶρας δὲν τὸν ἀπασχολοῦν βασιλικά καθήκοντα. Εἶναι εὐσεβὴς χριστιανὸς καὶ ὅταν πρόκειται νὰ προβῇ εἰς κάποιαν ἐπιχείρησιν. Ὁ Ἡράκλειος τὴν ἡμέραν πού ἐπρόκειτο νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐστρατεύων κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως Περσῶν εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, γονατίζει εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ

καὶ εὐχεται «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδώης ἡμᾶς εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ἀλλ' ἐπιβλέψας ἐλέησον καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δὸς ἡμῖν, ὅπως μὴ καυχῶσονται οἱ ἀλάστορες κατὰ τῆς σῆς κληρονομίας ἐπαιρόμενοι». Ὁ Κωνσταντῖνος ΣΤ' ὁ μονογενὴς υἱὸς τῆς βασιλίσσης Εἰρήνης συλλαμβάνεται καθ' ἣν ὥραν προσεύχεται καὶ τυφλώνεται κατὰ διαταγὴν τῆς μητρὸς ἐπὶ τῆς κλίνης, ὅπου εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ γεννηθῆ ἀπὸ μητέρα ὁποία ἦτο ἡ Εἰρήνη. Ὁ Θεόφιλος εἰς κάποιαν θρησκευτικὴν συζήτησιν φέρει τὸ κείμενον τῆς ἰδικῆς του Ἀγίας Γραφῆς καὶ συζητεῖ μὲ ἀντιφρονοῦντας ἐπὶ τῇ βάσει γραφικῶν μαρτυριῶν. Ὁ Λέων ΣΤ' γράφει προσευχὰς καὶ ὕμνους ἐκκλησιαστικούς. Ὁ δὲ τελευταῖος βυζαντηνὸς βασιλεὺς Κωνσταντῖνος τὸ πρῶτ' τῆς 29 Μαΐου ὀλίγας ὥρας πρὸ τοῦ ἐνδόξου θανάτου του εἰσέρχεται διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια τοῦ βυζαντινοῦ βασιλέως προχωρεῖ ἀκόμη μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ ἀρνηθῆται στέμμα καὶ μεγαλεῖον καὶ κοσμικὴν δόξαν καὶ νὰ ἀφιερῶνται εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ἀποβάλλει τὴν βασιλικὴν ἀλουργίδα καὶ φορεῖ τὸ καλογηρικὸν ῥάσον. Ἀρνεῖται τὴν ἐπίγειον βασιλείαν διὰ νὰ κερδίσῃ τὴν οὐράνιον. Ἐνίοτε ἡ εὐλάβεια αὐτῆ ἀκτινοβολεῖ θεῖαν λάμψιν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρχῶν τοῦ εὐαγγελίου. Ἡ Ἀνθοῦσα, κόρη τοῦ Κωνσταντίνου Ε', γίνεται καλογριά, ἀλλὰ τὴν μεγάλην περιουσίαν της δὲν ἀφιερώνει εἰς μοναστήρι. Ἰδρύει ὄρφανοτροφεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μαζεύει ἀπὸ παντοῦ ὄρφανά. Τὰ τρέφει ἐκεῖ ὡς ἓνα διάστημα καὶ ὅταν φθάσουν εἰς ὠρισμένην ἡλικίαν τὰ μὲν κορίτσια τὰ τοποθετεῖ εἰς γυναικεῖα μοναστήρια, ὅπου ἀνατρέφονται καὶ μορφώνονται μέχρι τῆς κοινωνικῆς ἀποκαταστάσεώς των, τὰ δὲ ἀγόρια μορφώνει εἰς ἐπαγγελματικὰς σχολὰς διὰ ἐδικῶν διδασκάλων. Τὴν διεύθυνσιν δὲ ὅλης αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἔχει αὐτὴ ἡ ἰδία.

Ἡ θρησκευτικὴ εὐσέβεια, ἡ ὁποία διακρίνει ὄχι μόνον τοὺς ἰδιώτας, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλεῖς, εἶναι τὸ σπουδαιότατον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς περιόδου. Τὸ ἔθνος ἡμῶν ὀφείλει πολλὰ εἰς αὐτήν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἰσχυρότατον ἀπὸ ὅλα τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα παρακινοῦν τὸν ἄνθρωπον νὰ δράσῃ, εἶναι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὀλίγους μεγάλους βασιλεῖς καὶ μεγαλοφυεῖς στρατηγούς, τοὺς ὁποίους μὲ σεβασμὸν ἀναφέρει ἡ παγκόσμιος ἱστορία, εἶναι ὁ Ἡράκλειος, ἄλλος Μ. Ἀλέξανδρος διὰ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα κατὰ τοῦ μεγάλου περσικοῦ κράτους. Ὀφείλει δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς τὰς ἑπταετεῖς λαμπρὰς νίκας καὶ εἰς τὸν στρατηγικὸν νοῦν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸν πόλεμον ὡς κατ' ἔξοχὴν θρησκευτικόν, ὡς ἀμυναν δηλαδὴ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἀσπόνδων ἐχθρῶν του Περσῶν. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἄλλα ἰσχυρὰ ἐλατήρια. Ἡ φιλοδοξία, ἡ φιλοπατρία, ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι ἠθικὴ δύναμις ὄχι εὐκαταφρόνητος, ἀλλ' ὅλα τὰ συναισθήματα αὐτὰ συνολικῶς λαμβανόμενα ἀποτελοῦν δύναμιν κατωτέραν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἐνα ἔθνος ἡμπορεῖ νὰ ζῆ καὶ νὰ μεγαλοουργῆ καὶ μόνον μὲ τὴν θρησκείαν του. Παράδειγμα τῆς τοιαύτης εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως ἔχομεν τὸν βυζαντινὸν ἑλληνισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα ἐν τῷ μέσῳ ποικίλων βαρβάρων λαῶν καὶ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν κατώρθωσε νὰ ζῆ καὶ πολλάκις μεγαλοουργήματα ἀληθινὰ νὰ γεννήσῃ κυρίως ὡς ἔθνος χριστιανικόν.

Α. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

[*Βιβλιογραφία.* — Θεοφάνης (ἔκδ. Βόνν.) σελίς 451, 615, 735. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου Βασίλ. Τάξις (Βονν.) 5-35, 58-71, 170, 565, 568, 569, 581, 584, 685, 760. Liutprandi Opera 188. Κωδινὸς Κουροπαλάτης (Βόνν.) 68, 71, 72, 76, 79, 87, 88, 96, 98, 103. Ζαμπελίου Βυζαντιναὶ Μελέται 523, 524, 531, 538. Παπαρηγοπούλου Ἱστορία (ἔκδ. πέμπτη) 3, 2, 94. 4, 1, 8 κέξ. 4, 2, 74].